

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Катерина Петровська

Бердянський державний педагогічний університет

Анотація:

У статті актуалізовано проблему ризикованої поведінки в молодіжному середовищі. Визначено основні соціально-психологічні чинники ризикованої поведінки учнівської молоді. Охарактеризовано поняття «поведінковий ризик», «готовність до ризику», «схильність до ризику». З'ясовано, що ризикована поведінка взаємопов'язана з особливостями особистості, когнітивними установками по відношенню до ризикованої поведінки і з особливостями її оточення; а також, що практика поведінкового ризику та адреналінова залежність поширена в молодіжному середовищі. Визначено шляхи та напрями профілактики ризикованої поведінки учнівської молоді.

Ключові слова:

ризик, ризикована поведінка, готовність до ризику, схильність до ризику, чинники, адреналінова залежність, профілактика.

Аннотация:

Петровская Екатерина. Социально-психологические факторы рискованного поведения ученической молодежи.

В статье актуализована проблема рискованного поведения в молодежной среде. Определены основные социально-психологические факторы рискованного поведения ученической молодежи. Охарактеризовано понятия «поведенческий риск», «готовность к риску», «склонность к риску». Выяснено, что рискованное поведение взаимосвязано с особенностями личности, когнитивными установками по отношению к рискованному поведению и с особенностями ее окружения; а также, что практика поведенческого риска и адреналиновая зависимость распространена в молодежной среде. Определены пути и направления профилактики рискованного поведения ученической молодежи.

Ключевые слова:

риск, рискованное поведение, готовность к риску, склонность к риску, факторы, адреналиновая зависимость, профилактика.

Resume:

Petrovskaya Catherine. Social and psychological factors of student youth risk behavior.

The article modified issue of risky behavior among youth. Defined the main socio-psychological factors of risk behavior of young people. The characteristic of the concept of «behavioral risk», «willingness to risk», «risk addiction». It was found that risky behavior correlated with personality characteristics, cognitive attitudes toward risky behavior and features of its environment; and that the practice of behavioral risk and adrenaline addiction is common among young people. Defined the ways and areas of prevention of risky behavior among student youth.

Key words:

risk, risky behavior, willingness to risk, appetite for risk, factors, adrenaline addiction, prevention.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження соціально-психологічних чинників ризикованої поведінки учнівської молоді зумовлена багатьма причинами. Посилення динаміки соціально-економічних, політичних і культурних змін, соціальна невизначеність, прискорення темпу життя, технологічні інновації, загострення великої кількості кризових явищ та ситуацій в сучасному суспільстві – все це створює зони ризику, які більшою чи меншою мірою впливають на поведінку молодої людини. Актуальність дослідження обумовлена також зростаючими суперечностями між особистісними, груповими, соціальними ризиками і відсутністю соціально-психологічного знання про суб'єктивне сприйняття, раціоналізацію мотивації ризику та їх детермінант. Тому соціально-психологічний аналіз поведінки, в основі якої знаходиться дія, що розрахована на удачу, стає актуальним і значущим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ризик є об'єктом міждисциплінарного дослідження і вивчається різними науками: психологією (О.Дейнека, А.Журавльов, Ю.Козелецький, Д.Колесов, Т.Корнілова, М.Котик, А.Ніазашвілі, А.Пономаренко, Г.Солнцева, В.Едвардс, С.Ліхтенштейн, Д.Канеман, М.Цукерман та ін.); соціологією (А.Вілдавські, К.Гаврилов, М.Дуглас, В.Зубков,

С.Кравченко, С.Красиков, Н.Луман, А.Мозгова, Н.Смакогін, О.Яницький, О.Рен та ін.); філософією (У.Бек, Ю.Воробйов, К.Маркс, О.Мизинова, В.Соловійов, В.Устьянцев, Н.Федоров та ін.).

У західній психолого-педагогічній науці існує тенденція пояснювати поведінку особистості, визначаючи домінуючий вплив наступних чинників: інстинктів (З.Фрейд), соціального середовища (А.Бандура), наслідування різних ролей чи зразків (Е.Берн). При цьому особистості відводиться пасивна роль у цьому процесі. З позицій вітчизняної психології (Л.Божович, Л.Венгер, Л.Виготський, О.Леонтьєв, В.Мухіна) і педагогіки (В.Галузяк, М.Лукашевич, О.Крюкова, М.Сметанський, В.Шахов) поведінка особистості формується шляхом двостороннього взаємовпливу соціального середовища й індивіда. Відповідно до цих положень особистість, пізнаючи соціальний світ, не лише засвоює норми поведінки, а й водночас розвиває саму себе, реалізовує свої прагнення, потреби, активну життєву позицію у своїй поведінці, стає активним перетворювачем соціального світу, суб'єктом власного життєтворення [5].

Поведінка в умовах ризику, фактори, що її визначають, вже давно стали предметом психологічного дослідження (А.Альгін, Ю.Жуков, Ю.Зубок, Ю.Козелецький,

Т.Корнілова, А.Костинская, В.Петровський, Г.Солнцева та ін.). Дослідники наголошують на тому, що ступінь прояву тих або інших властивостей особистості, і зокрема, схильності вибирати ризикований варіант поведінки, значною мірою залежить від того, чи діє людина в умовах відносної ізоляції або в атмосфері прямого контакту з іншими людьми.

Не зважаючи на наявність наукових робіт з дослідження ризикованої поведінки, у наукових працях не знайшла поки що належного висвітлення проблема визначення соціально-психологічних чинників ризикованої поведінки учнівської молоді.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є визначення соціально-психологічних чинників ризикованої поведінки учнівської молоді. Знання цих чинників допоможе суб'єктам соціально-педагогічної діяльності у роботі з превенції ризикованих поведінкових практик в молодіжному середовищі; формування в особистості ціннісного ставлення до свого життя й здоров'я та навичок безпечної поведінки, які вона буде застосовувати в разі потреби під час реальної небезпеки в середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вітчизняні так і закордонні дослідники наголошують на тому, що поведінка особистості в небезпечній ситуації залежить від багатьох чинників: психофізіологічних властивостей і загального стану організму (А.Березовський, К.Гуревич, А.Захаров, Ю.Кіт, І.Пістун, Г.Сельє та ін.), від вроджених форм поведінки – безумовних рефлексів (З.Фрейд), від спрямованості особистості: її ціннісних орієнтацій, прагнень, потреб (І.Бех, О.Кононко, Л.Орбан-Лембрик та ін.), від рівня володіння правилами безпечної поведінки й досвіду вирішення небезпечних ситуацій особистістю (Н.Денисенко, О.Лоза, П.Статмен, Т.Хромцова та ін.).

В науковій літературі з проблеми існують також різні соціокультурні та особистісні чинники, що спонукають молодь до ризикованої поведінки. Можна виділити чотири групи факторів, що впливають на формування готовності до ризикованої поведінки [4]:

- рівень поінформованості;
- особистісно-психологічні;
- сімейні;
- соціокультурні.

Рівень поінформованості безумовно великою мірою визначає те, як буде поводити себе молода людина у критичній ситуації, як відреагує на пропозицію, наприклад, «спробувати наркотик». Рівень помилок, пов'язаних з наслідками ризикованої поведінки, часто вище в групі, де вже практикували таку

поведінку. Низький рівень знань про наслідки ризикованої поведінки призводить до неправильного відношення до ризикованих вчинків, сприяє нехтуванню ними, знижує шанс на своєчасне отримання допомоги та підтримки.

До особистісно-психологічних факторів відноситься низька самооцінка і відчуття безвиході у важких життєвих ситуаціях, незнання установ і фахівців, до яких можна звернутися за допомогою. Крім цього, грають роль і існуючі позитивні чи не сформовані установки учнівської молоді стосовно поведінки високого ступеня ризику.

До сімейних факторів відносяться: низький рівень інформованості батьків про проблему, сімейне неблагополуччя, відстороненість батьків від своїх дітей, невміння створити в сім'ї сприятливий психологічний клімат. Результати досліджень показують також і неспроможність більшості батьків у питаннях, пов'язаних з наданням допомоги своїм дітям, при виникненні у них проблем.

Соціокультурні чинники багато в чому можуть виявитися визначальними щодо готовності учнівської молоді до таких форм поведінки як паління, вживання алкоголю і наркотиків, екстрим, бодімодифікації. Цьому сприяють багато чинників, серед яких головне місце займають засоби масової інформації. Медіа реклама, що спрямована на молодіжну аудиторію використовує образ молоді, наявність і популярність міфів про ризиковані форми поведінки. За умови відсутності створених установок на усвідомлену відмову від ризикованих поведінкових практик засоби масової інформації можуть «запрограмувати» молоду людину до цілком свідомого прагнення спробувати те, що забороняється дорослими, але присутнє у житті дорослих.

Зважаючи на ці чинники, у дослідженнях ризикованої поведінки можна виділити три основні напрями. Перший напрям досліджує ризик в рамках теорії мотивації досягнення успіху (Ю.Козелецький). У контексті цього напрямку під ризиком розуміється ситуація неминучого вибору між декількома варіантами дії: менш привабливим, але надійним і більш привабливим, але менш надійним. Другий напрям, що виник в рамках психологічної теорії прийняття рішень (Б.Данем, В.Лефевр та ін.) трактує поняття «ризик» як ситуативну характеристику діяльності з орієнтацією на можливість неуспіху. Третій напрям, що розвивається в рамках концепції надситуативної активності (В.Петровський), розглядає ризик як ситуативну характеристику діяльності, що складається з невизначеності та можливих несприятливих наслідків її результату в разі невдачі.

На основі аналізу вищезазначених чинників, напрямів дослідження ризикованої поведінки ми виділили три основні поняття, що стосуються нашого дослідження: «поведінковий ризик», «готовність до ризику», «схильність до ризику». В. Ростовцев під «поведінковим ризиком» розуміє вибір суб'єктом моделі поведінки, яка з великою ймовірністю передбачає виникнення несприятливих для нього наслідків. У цьому плані термін «готовність до ризику» припускає вказівку на певну сферу життя, в рамках якої суб'єкт може проявити поведінковий ризик. Тобто в одних випадках людина може бути готова прийняти несприятливі наслідки в разі невдачі (наприклад, фінансові втрати), а в інших випадках – ні (втрата матеріального благополуччя взагалі). Ми погоджуємося з думкою Т.Корнілової, яка вважає, що готовність до ризику являє собою особистісний потенціал суб'єкта діяти в ситуації невизначеності і пов'язана з системою цінностей та мотивів суб'єкта і суб'єктивною оцінкою тяжкості можливих наслідків. Так, наприклад, досліджуючи мотивацію ризикованої поведінки представників молодіжної субкультури «емо» М.Кленова визначила, що емо-підлітки проявляють готовність до здійснення ризикованого вчинку, керуючись мотивами кохання та інтересу [3, с. 162].

Поняття «схильність до ризику» ми розглядаємо як особистісну характеристику, що виявляється як індивідуальна схильність суб'єкта до діяльності з певним рівнем ризику поза контекстом самої діяльності і ситуації. Наявність цієї особистісної характеристики може визначатися потребою особистості в гострих відчуттях, надситуативною активністю або типовими способами саморегуляції свого стану [6].

Практика поведінкового ризику поширена в середовищі учнівської молоді. Особливістю цього вікового періоду є біологічно зумовлені реакції емансипації, групування з однолітками і хобі-реакції, які обумовлюють пошуковий характер поведінки і «проби дорослого життя». Крім цього, формування «Я-концепції» і власної системи цінностей, процеси ідентифікації та соціалізації призводять до того, що установки, прищеплені батьками та соціальними інститутами, піддаються критиці. Натомість, інше ставлення до різних аспектів дорослого життя ще не сформовано і не усвідомлено відносно себе. Це призводить до розбіжності між реальною поведінкою учнівської молоді та установками до такої поведінки. Саме тому в молодіжному середовищі практикується ризикована поведінка, що обумовлена «пробами дорослого життя»: куріння, вживання алкоголю, наркотиків, сексуальні практики, екстрим,

експерименти з зовнішністю (бодімодифікації: татування, шрамування, пірсинг тощо).

Будучи особливою формою організації молодих людей, що об'єднує їх в автономне цілісне утворення усередині панівної культури, визначає стиль їхнього життя і мислення, відрізняється специфічними нормами, цінностями, інтересами і способами діяльності, молодіжна субкультура найчастіше продукує ризиковані поведінкові практики. На думку В.Чупрова, причини, які продукують ситуації ризику в молодіжній субкультурі не обмежуються протиріччями функціонування інститутів соціалізації, але пов'язані з розпадом інших структур [5]. Ризики виникають від того, що молоде покоління відчуває дефіцит уваги з боку держави в тих питаннях, вирішення яких без її протекціонізму неможливе. Зокрема, це стосується охорони здоров'я молоді в умовах нехтування цією проблемою з боку держави.

Досліджуючи проблему молоді в суспільстві ризику В.Чупров виділяє наступні типи ризиків: ризики негативного демографічного відтворення; ризики, пов'язані з нерівністю стартових позицій; ризики фальстарту; соціально-стратифікаційні ризики; ризики соціального виключення; ризики соціальної дезорієнтації, аномії; ризики розриву з соціальними інститутами; ризики кризи ідентичності; ризики делінквентної ідентичності [5]. Типологія автора містить, принаймні, п'ять типів ризику, що відображають основні етапи (цикли) процесу соціального розвитку та становлення молоді як суб'єкта суспільного відтворення. На нашу думку ця типологія не вичерпує всього різноманіття життєвих ситуацій, в яких можуть продукуватися поведінкові ризики в молодіжному середовищі.

На думку ряду дослідників (А. Руженков, Г.Лобов, А.Боева та ін.) ризикована поведінка потрібна учнівській молоді для адаптації до подій зовнішнього світу або для того, щоб впоратися з важкими переживаннями – через брак інших, більш безпечних форм поведінки. На основі категорії мети вчені ділять ризиковану поведінку на декілька груп: релаксаційна, маніпулятивна, демонстративна, наслідувальна, симулятивна тощо. Крім того, Н.Сидоров та А.Венгер схиляються до визнання провідної ролі мікросоціальних чинників та особистісних особливостей людини у виникненні такої поведінки. Тобто ризикована поведінка – наслідок того, що людина не вміє будувати комфортні для себе стосунки з оточуючими. Вона дозволяє за допомогою саморуйнівних дій вирішити внутрішньо особистісні конфлікти. І саме субкультура може «забезпечити» молодь стереотипами поведінки – «засобами»

для вираження особистісного неблагополуччя і внутрішнього дискомфорту.

Так, однією з актуальних проблем сучасної молоді є адреналінова залежність, яку відчуває учнівська молодь, що займається екстремальним спортом. Молоді люди, які вибирають собі в якості відпочинку діяльність, пов'язану з ризиком для здоров'я і життя, дійсно живуть «екстримом». Причому, чи буде це скейт, парашут, акваланг або дресирування крокодилів для них має вторинне значення. Головне – отримання гострих відчуттів. Це, насправді, має багато спільного з наркоманією. Якщо наркоманія – це захворювання, що викликане зловживанням наркотиком, то тут у ролі наркотику виступають величезні дози адреналіну, що надходить у кров. І якщо потреба в ньому стає для молоді нездоланною, і призводить до нехтування всім іншим в житті, то мова йде про, свого роду, залежність.

Спільноти екстремалів сформували досить розвинену ідеологію на перехресті актуальних суспільних проблем і практику випробування вольових якостей особистості в екстремальних умовах. Як зазначає Дж.Райкус, багато молодих людей тяжіють до занять, що дозволяє їм відчувати гострі відчуття. Вони рідко вміють контролювати або стримувати свої інтенсивні емоції, що разом з відсутністю досвіду, нездатністю тверезо оцінювати ситуацію, власні сили і схильність до ризику можуть мати тяжкі і навіть небезпечні для життя наслідки.

Сьогодні молодь все частіше захоплюється екстремальними видами спорту, ризикує здоров'ям, а часто навіть життям заради адреналіну. За останні кілька десятиріч років з'явилося багато нових екстремальних захоплень в молодіжному середовищі, що вимагають майже професійних умінь і навичок, тренувань, а також складного спорядження та великих матеріальних витрат. В молодіжному середовищі прийнято розділяти екстрим за стихіями:

– повітря (дельтапланеризм, класичний парашутизм, фрістайл – показ різних фігур у вільному падінні, скайсерфінг – стрибки з лижею і виконання різних складних фігур та ін.);

– вода – на воді й під водою (дайвінг, водні лижі, рафтинг – спуск по гірській річці на каное або плотах та ін.);

– земля – на землі (скейтбординг, BMX – невеликий велосипед на зразок циркового, що пристосований для різного роду трюків), в горах (альпінізм, гірський велосипед, сноубординг – спуск по снігу з гірських схилів на спеціальній

дошці, «нюю скул» (лижі, загнуті з обох сторін, що дозволяє робити неймовірні «фішки»), гірські лижі); під землею (діггери, спелеологи) та ін.

Зрозуміло, що заняття цими екстремальними видами спорту саме по собі не наносить шкоди, якщо підходити до цього серйозно. Саме тому необхідними є організація відповідної корекційно-виховної роботи в школі. А саме, роз'яснення учнівській молоді понять «екстрим», «адреналінова залежність» і різноманіття його можливих проявів; розробка та впровадження у виховний процес навчального закладу моделі профілактики адреналінової залежності в молодіжному середовищі; впровадження пропаганди професійного відношення до екстремальних видів спорту у молодіжному середовищі; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи: за допомогою літератури переконувати молодих людей, що деякі види спорту небезпечні, «пошук гострих відчуттів» викликає сильну залежність; залучення уваги громадськості до важливості проблеми адреналінової залежності підрастаючого покоління; розвиток та популяризація традиційних видів спорту [1].

Однак, на нашу думку, неможливо досягти успіху в профілактиці ризикованої поведінки та адреналінової залежності в тому випадку, якщо молоді люди не володіють певними особистісними та соціальними навичками, і нічого не робиться, щоб ці навички розвинути. Сьогодні молоді люди залишаються закритими до тих ідей, які намагаються донести до них старше покоління. Більше того, надання молоді інформації про несприятливі наслідки ризикованої поведінки зазвичай провокує появу дослідницького інтересу, що може призвести до погіршення ситуації, пов'язаної з появою нових екстремальних розваг і збільшення адреналінової залежності. Тобто, щоб робота з молоддю була більш продуктивна, необхідно, проблему ризикованої поведінки та адреналінової залежності розповісти і показати очима однолітків.

Висновки. Отже, в результаті аналізу наукової літератури ми визначили основні соціально-психологічні чинники ризикованої поведінки учнівської молоді. Можна зробити висновок, що ризикована поведінка взаємопов'язана з особливостями особистості, когнітивними установками по відношенню до ризикованої поведінки і з особливостями її оточення.

Список використаних джерел

1. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: методичний посібник для спеціалістів, які працюють з

References

1. *The use of interactive methods and cartoons in the prevention of risky behavior: a handbook for professionals who work with neglected and homeless*

- бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / За ред. Т. В. Журавель; авт. кол. : Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна. – К., 2010. – 168 с.
2. Карнаух Л. П. Виховання безпечної поведінки дітей дошкільного віку в соціальному середовищі : метод. посіб. / Л. П. Карнаух. – Умань : «Візаві», 2009. – 83 с.
 3. Кленова М. А. Уровень доверия и мотивация рискованного поведения представителей молодежной субкультуры «Эмо» / М. А. Кленова // Изв. Сарат. ун-та. Нов. сер. Акмеология образования. Психология развития. – 2014. – Т. 3. – Вып. 2 (10). — С. 160–163.
 4. Осипян Н. Б. Личностные детерминанты проявления рискованного поведения у несовершеннолетних участников групповых преступлений: дисс. ... кандидата психол. наук : 19.00.06 / Осипян Наталья Борисовна. – Ростов-на-Дону, 2007. – 174 с.
 5. Чупров В. И. Молодежь в обществе риска. Второе издание / В. И. Чупров, Ю. А. Зубок, К. Уильямс. – М. : Наука, 2003. – 161 с.
 6. Шарок В. В. Особенности мотивационно-ценностной сферы и самоотношения личности, склонной к рискованному поведению: дисс. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 / Шарок Вероника Викторовна. – Санкт-Петербург, 2010. – 167 с.
- children and adolescents.* (2010). Ed. by T.V. Zhuravel'; Kyiv. [in Ukrainian]
2. Karnaukh, L. P. (2009). *Development of safe behavior of preschool children in the social environment: the methodical guide.* Uman "Vizavi". [in Ukrainian]
 3. Klenova, M. A. (2014). Level of confidence and motivation of risky behavior in representatives of youth subculture "Emo". *Acmeology of education. Psychology of development.* 3, 2 (10). 160-163. [in Russian].
 4. Osipian, N. B. (2007). *Personality determinants of risky behavior demonstration in juvenile crime group participants: thesis for the degree of Candidate of psychological sciences: 19.00.06.* Rostov-on-Don. [in Russian].
 5. Chuprov, V. Y. (2003). *The youth in society of risk.* Second edition. Moscow: Nauka. [in Russian].
 6. Sharok, V. V. (2010). *Features of motivational value sphere and self-attitude of personality prone to risky behavior: thesis for the degree of Candidate of psychological sciences: 19.00.01.* St. Petersburg. [in Russian].

Рецензент: Молодиченко В.В. – д.філос.н., професор

Відомості про автора:

Петровська Катерина Володимирівна
 екretrovskaaya@rambler.ru
 Бердянський державний
 педагогічний університет
 вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
 Запорізька обл., 71100, Україна
 doi:10.7905/нвмдпу.v0i14.1056

*Матеріал надійшов до редакції 06.04.2015 р.
 Подано до друку 20.04.2015 р.*